

О.А. Кудрявцева
**АКТИВІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ
МИСЛЕННЯ СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ
ЗАСОБАМИ ПОШУКОВИХ
ДИДАКТИЧНИХ ІГОР**

Обов'язковою складовою успішного розвитку держави є випереджаючий розвиток інтелектуального потенціалу. Лише інтелектуально багате суспільство є гарантом високого рівня життя народу, процвітання держави. Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [5].

Дошкільна освіта – найперша і найголовніша ланка в системі неперервної освіти в Україні. Саме тут починається становлення та розвиток дитини, майбутнього свідомого громадянина України. Одна з найголовніших функцій освіти – розвиток людини. Розвиток людини з огляду на розумове визрівання означає перетворення біологічного індивіда в людину як особистість, члена людського суспільства. Розумна людина – це людина, яка вміє мислити, правильно розпоряджатися знаннями, самостійно здобувати ці знання.

Проблема розумового розвитку дитини завжди була актуальною для педагогічної теорії та практики. Серед актуальних проблем, якими багата творча спадщина видатного

українського педагога В.О. Сухомлинського, – проблема розумового, інтелектуального розвитку дітей. Відомий педагог зазначає, що найважливішим засобом розумового виховання виступає навчання. Саме в процесі навчання здійснюється головна мета розумового виховання – розумовий розвиток: „як без знання азбуки людина не може читати, так без розумового розвитку, без гнучкої, жвавої думки неможливо розумове виховання” [10:215]. В.О. Сухомлинський вважав, що розумовий розвиток був би немислимий без спеціальної його спрямованості на постійний, систематичний розвиток розумових сил та здібностей дітей. Цю роботу у Павлівській школі вчителі починали за два роки до вступу дітей до школи. Ця робота проводилась разом з процесом вивчення того, як мислить та чи інша дитина, як проявляється дискретність роботи його мозку. З метою поліпшення дискретності мозку дитини у Павлівській школі проводились спеціальні „уроки мислення”, починаючи з дошкільного віку [10:249]. В.О. Сухомлинський вважав необхідним, щоб саме в ранньому віці, особливо з п'яти до десяти років, дітям відкрилось як можна більше незрозумілого, цікавого, допитливого. Чим більше незрозумілого, тим яскравіше здивування і гостріше інтерес. У дитини виникає безліч „чому?”, відповіді на які дають відчутні результати – у дитини поліпшується дискретність мозку.

У „школі радості” уроки проходили на природі. В.О. Сухомлинський справедливо зазначав, що саме в природі

знаходиться вічне джерело дитячого розуму. Він вважав надзвичайно важливим, щоб перші істини дитина черпала з навколишнього середовища, щоб джерелом її думки були краса та різноманітність самих природних явищ, щоб дитину через світ природи вводили у світ суспільних відносин. Даючи „уроки мислення” у „школі під блакитним небом”, В.О. Сухомлинський намагався не стільки сам говорити, скільки слухати дітей, скільки дати можливості малюкам серед природи помовчати, подивитися, відчути, осмислити побачене і почуте. На цих уроках дитина мислить образами, барвами, звуками. В.О. Сухомлинський зазначає, що образне мислення – важливий і надто необхідний етап на шляху до мислення поняттями. Діти поступово навчаються оперувати такими поняттями, як явище, причина, наслідок, залежність, спільність, сумісність та ін. Важлива роль у розвитку мислення дитини належить задачам на кмітливість, тямущість (тисяча задач з живого задачника), які породжуються предметами та явищами навколишнього світу. При цьому „мозок дитини розвивається і міцніє в процесі встановлення багатогранних зв’язків з предметами і явищами навколишнього світу – причинно-наслідкових, часових, функціональних” [9: 155].

В розумовому розвитку дитини В.О. Сухомлинський важливе місце відводить казкам, творцями яких були самі діти. Він відмічає, що перший крок від яскравого, конкретного до абстрактного допомагають зробити казкові герої, і навряд чи діти оволоділи би

навіками абстрактного мислення, коли б їм не допомогла казка.

В.О. Сухомлинський намітив основні вміння і навички, за допомогою яких кожна дитина зможе стати мислячою особистістю. Серед них найбільш важливими є: вміння спостерігати явища докільця, вміння мислити – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, вміння дивуватися, вміння виражати думки про те, що дитина бачить, спостерігає, робить, думає тощо. Педагог вчить, що розумовий розвиток має здійснюватися на основі вдумливого проникнення в індивідуальний внутрішній світ дитини. Він пропонує методи, прийоми і засоби цієї роботи: бесіди, діалоги, спостереження, спеціально відібраний матеріал, слово педагога, усна народна творчість, гра та ін. Повноцінний розумовий розвиток дітей В.О. Сухомлинський не мислив поза грою – цією іскрою, що запалює вогник дитячого інтересу, допитливості. Гра проявляє і розвиває розумові здібності і творчу активність дошкільників, допомагає оволодіти різноманітними знаннями, вміннями та навичками.

В сучасній психолого-педагогічній науці проблема розумового розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку активно досліджувалась у різних аспектах (Л.В. Артьомова, Н.М. Бібік, А.К. Бондаренко, І.С. Булах, Дж. Брунер, Л.А. Венгер, Н.Є. Веракса, П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін, А.З. Зак, Є.І. Золотова, Є.І. Киричук, В.В. Колечко, Т.Д. Кондратенко, В.К. Котило, Л.П. Кочина, Г. Крайг, С.О. Ладивір, С.Л. Новоселова, П.А. Острунська, Н.С. Пантіна, Н.І. Підгорна, М.М.

Подд'яков, О.В. Проскура, О.Я. Савченко, В.В. Суботський, Д.І. Цицхвая, Є.І. Щербакова та ін.).

Про незгасимий інтерес до проблеми розумового розвитку дитини свідчать дослідження останніх років (О.В. Афанасьєва, В.М. Воскобойніков, О.Ю. Гончарова, Є.С. Єрмакова, В.В. Левітес, А.М. Подд'яков, Т.О. Сидорчук, О.О. Тупічкіна, В.О. Ширяєва та ін.). В.В. Левітес теоретично і експериментально обґрунтовує і розроблює систему спеціальних завдань для розвитку логічного мислення учнів перших класів початкової школи; формулює педагогічні принципи побудови системи розвитку логічного мислення молодших школярів [4].

Т.О. Сидорчук аналізує передумови розвитку творчих здібностей на початковому етапі становлення особистості і, конкретно, в існуючій практиці дошкільного виховання; виявляє педагогічні умови вибору шляхів і засобів розвитку креативності на цьому етапі, що визначаються специфікою творчого процесу і віковими особливостями дошкільників (етапність такого розвитку, використання системи творчих завдань, що ускладнюються, переважання науково-обґрунтованих ігрових і проблемних методів, створення розвиваючого проблемного середовища). Визначені два типи творчих завдань з метою розвитку креативності дітей: спрямованих на пізнання об'єктів і на фантастичне їх перетворення [8]. В своєму дослідженні В.О. Ширяєва розглядає розвиток мислення дітей дошкільного віку і розкриває значення системного оператора у

формуванні основ логічного мислення дошкільників [11]. Увагу на формування гнучкості мислення дошкільників акцентує Є.С. Єрмакова [2]. А.М. Подд'яков розглядає особливості діяльності експериментування в дошкільників з новими об'єктами різної складності [6].

Мета нашого дослідження – теоретично та експериментально обґрунтувати ефективність застосування пошукових дидактичних ігор для активізації розвитку мислення старших дошкільників.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі дошкільного навчального закладу № 267 м. Одеси. В експерименті взяли участь 70 старших дошкільників. Одним із важливих завдань розумового виховання дітей дошкільного віку є розвиток мисленнєвої діяльності (оволодіння мисленнєвими операціями, пізнавальними процесами і здібностями). У старшому дошкільному віці провідного значення набуває наочно-образне мислення. Оперування образами і уявленнями робить мислення дошкільника поза ситуативним. Встановлюються все більш тісні взаємозв'язки мислення з мовою, які приводять до появи розгорнутого мисленнєвого процесу – міркування, до перебудови взаємовідносин практичної і розумової діяльності, коли мова починає виконувати планувальну функцію, до бурхливого розвитку мисленнєвих операцій. Поряд із бурним розвитком образного мислення у старшому дошкільному віці починають закладатися основи логічного мислення.

Г. Крайг стверджує, що в дошкільні роки значні зміни відбуваються у когнітивному розвитку. В період з двох до шести років діти оволодівають символічною репрезентацією – здатністю заміщати фізичні об’єкти, людей та події уявними символами. Символи сприяють ускладненню мисленнєвих процесів дитини і формуванню в неї різних понять [3: 401]. В умовах спеціально організованого навчання старші дошкільники цілком здатні засвоїти деякі поняття і користуватися ними у своїх міркуваннях. Міркування починається з постановки питання, яке свідчить про проблемність мислення. Діалектичне мислення, що з’являється вже у дошкільному віці, забезпечує продуктивне перетворювання проблемних ситуацій, і за думкою Н.Є. Веракси також входить у склад творчого мислення [1].

У дошкільника запитання набувають пізнавального характеру, свідчать про розвиток допитливості. Питання дітей відбивають їхні інтереси й особливе бачення світу та виникають за різних причин: у результаті зіткнення дитини з незнайомим об’єктом, при порушенні складних уявлень, при бажанні затвердитися у правильності свого висновку. Розуміння причиновості, доступне дитині, неухильно зростає протягом дошкільного віку. Істотний перелам настає близько п’ятирічного віку. Розуміння причиновості свідчить про елементи критичності мислення. Зростає тенденція до самостійності, оригінальності мислення. Дитина міркує вголос, зіставляє й, узагальнюючи, аргументує, обґрунтовує висновки. Для

міркувань дітей характерна не відсутність логіки, а її своєрідність (умовивід робиться шляхом руху міркування від часткового до часткового, минаючи загальне). Пізнання дійсності у дошкільника відбувається не в понятійній, а в наочно-образній формі. Засвоєння форм образного пізнання підводить дитину до розуміння об’єктивних законів логіки, сприяє розвитку понятійного мислення.

Найважливішою умовою підтримання високого рівня розумової активності М.М. Подд’яков вважає неперервний ріст невизначених, неясних знань. Хоч гнучкість та пластичність властива у тому чи іншому ступені всім психічним процесам на стадії розвитку, але невизначені, нестійкі утворення володіють цією якістю в такій мірі, що це дозволяє говорити про їх „надгнучкість”, „надрухливість”, „надчутливість” [7: 30-31]. Ці невизначені і суперечні знання дозволяють виділяти самі несподівані властивості і зв’язки об’єкта пізнання, а також створюють готовність до одержання будь-якої інформації та перебудови наявних уявлень. У практичній діяльності дитина починає не тільки виділяти, але і використовувати зв’язки і відносини між предметами і явищами, діями. Від виділення простих зв’язків вона переходить до більш складних. Дошкільник проводить простіші досвіди, експериментує. Спочатку дитина ще не володіє абстрактним мисленням. Вона вирішує задачі за допомогою маніпуляцій з предметами. Поступово мова включається у процес рішення задачі. У мові відбивається результат рішення задачі, словесно визначаються

способи виконання дії. Виникає елементарна форма міркування вголос, не відірвана від практичної дії. Накопичений досвід у процесі безлічі спроб вирішити задачу дозволяє дошкільнику заздалегідь подумки, скласти план рішення, за яким йде виконання задачі у наочно-дійовому плані. Дошкільник підходить до рішення задачі у внутрішньому плані, даючи готове словесне рішення без звернення до практичних дій. Мова випереджає дію.

У дошкільному віці інтенсивно розвиваються мисленнєві операції, які починають виступати як способи розумової діяльності. У своєму дослідженні ми вдалися до розвитку у старших дошкільників такої мисленнєвої операції як порівняння. Педагоги і психологи розглядають порівняння як операцію мислення (З.М. Богуславська, І.С. Булах, А.А. Венгер, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, В.К. Котирло, С.О. Ладивір, Г.О. Люблинська, О.В. Проскура та ін.) і як дидактичний прийом навчання (І.В. Гітціс, Є.І. Залкінд, О.І. Кагальняк, О.І. Киричук, Н.Д. Мацько, З.П. Плохій, М.Н. Шкоруп та ін.). Порівняння становить основу пізнавальної діяльності і є основним прийомом початкового навчання. Дитина оволодіває порівнянням і як операцією мислення і як методом пізнання навколишньої дійсності. Способи пізнавальної діяльності, в тому числі і порівняння, необхідні дитині для успішного навчання у початковій школі, можуть формуватись у старшому дошкільному віці. Без спеціального, цілеспрямованого навчання вміння порівнювати не формується на достатньому рівні.

Актуальність проблеми навчання порівнюванню визначається необхідністю підвищення ефективності дошкільного навчання, що вимагає постійного творчого аналізу і експериментального дослідження шляхів розумового розвитку дошкільників, їх мисленнєвої діяльності, які безпосередньо зв'язані з формуванням уміння порівнювати.

За наявною методикою при порівнянні діти встановлюють подібність і відмінність предметів, явищ. Але чи завжди доцільно обмежуватись тільки цим? Адже порівняння має великі можливості для розвитку розумових здібностей дитини, виховання в неї потреби й уміння знаходити відповіді на питання: „чому?“, „для чого?“, „навіщо?“, „чим можна пояснити подібність?“, „чим можна пояснити відмінність предметів, явищ?“. Тому, перспективним є створення проблемних ситуацій на основі встановлення різниці і схожості об'єктів. Ми вважаємо необхідним чітко розрізняти такі поняття: *зіставлення* (виявлення схожості), *протиставлення* (встановлення різниці), *різнобічне порівняння* (визначення як схожості, так і різниці порівнювальних об'єктів), *розгорнуте порівняння* (різнобічне порівняння на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причинно-наслідкових зв'язків і залежностей). Таким чином, розгорнуте порівняння передбачає не тільки встановлення схожості й різниці між предметами, явищами, але й виявлення їх причин. У результаті послідовно виникають відповіді на питання: „чим саме і чому схожі предмети, явища?“, „у

чому й чому предмети, явища відмінні?”.

Наш досвід показує, що сформованість уміння порівнювати об'єкти з розумінням причинно-наслідкових і функціональних залежностей і зв'язків можна визначати за наступними показниками : різнобічність знань про об'єкти, що порівнюються; повнота виділення ознак, необхідних для виконання мети порівняння; послідовність виконання операцій порівняння; міркування, визначення причинно-наслідкових залежностей і зв'язків при порівнянні. У дітей старшого дошкільного віку були визначені рівні сформованості уміння порівнювати (високий, середній, низький).

Ігрова діяльність – провідна у дошкільному віці. Гра – це властивий тільки дітям спосіб пізнання світу й удосконалення своїх умінь. Вона сприяє розвитку сенсорних здібностей, створюючи усі можливості для того, щоб дитина могла відточити і розширити тільки що набуті нею інтелектуальні вміння [3: 390].

З метою активізації розвитку мислення старших дошкільників, зокрема підвищення ефективності формування уміння порівнювати, ми розробили і застосували систему пошукових дидактичних ігор з використанням загадок : „Відгадай і порівняй загадки про тварин”, „Відгадай і порівняй загадки про фрукти та овочі”, „Вулиця Порівняння”, „Відгадай і порівняй загадки про школу”, „Супермаркет „Чомучка”, „Космічна подорож Буратіно”, „Продовольчий супермаркет”, „Відгадай і порівняй загадки про явища природи”.

„Відгадай і порівняй загадки про „двох братів” та ін.

Можна виділити кілька видів діяльності дітей у пошукових дидактичних іграх з загадками: загадування загадок, відгадування загадок, доказ правильності відгадок, порівняння загадок про одне й те саме, порівняння загадок про різне. Для того, щоб діти повністю виділяли й аналізували всі ознаки загаданих предметів та явищ, слід добиватися, щоб кожна дитина уважно вислухувала загадку і могла повторити її при відгадуванні і порівнянні. При цьому ми виходили з необхідності вчити дітей свідомо виділяти і запам'ятовувати різні ознаки загаданого: зовнішнього вигляду, матеріалу, смаку, руху, місцезнаходження та ін. Відгадані загадки зазвичай порівнювали попарно. Діти відповідають на питання: „Чим схожі дві загадки? Чому?”, „Чим відмінні ці загадки? Чому?”. Наведемо приклад порівняння загадок про одну й ту саму тварину – зайця:

1. Влітку сіренький, а взимку біленький. Довгі вуха має, швидко в лісі стрибає. (заєць)

2. Я маленький, я вухатий, попелястий, волохатий. Я стрибаю, я тікаю, дуже куций хвостик маю. (заєць)

Діти відповідають на питання: „Чим схожі ці загадки? Чому?” Порівнюючи першу і другу загадки, виділяються ознаки їх подібності: в обох загадках говориться про ознаки зовнішнього вигляду зайця (довгі вуха – вухатий) та про спосіб його пересування (стрибає – "я стрибаю"). Ці загадки є подібними тому, що в них говориться про одну й ту саму тварину – зайця. Потім даються відповіді на питання: „Чим відмінні

ці загадки? Чому?”. Виділяються ознаки їх відмінності: у першій загадці йдеться про зміну кольору хутра зайця (влітку сіренький, взимку біленький), а у другій про це нічого не сказано. У другій загадці вказано більше ознак зовнішнього вигляду зайця (маленький, попелястий, волохатий), а в першій – тільки про довгі вуха. У другій загадці говориться про те, що заєць тікає, а в першій про це не йдеться. Ці загадки відмінні тому, що в них по-різному загадується про одного й того самого звіра.

Розглянемо розвиток уміння порівнювати у пошуковій дидактичній грі „Відгадай і порівняй загадки про фрукти та овочі”.

Дидактичні завдання: закріпити знання дітей про овочі та фрукти, вчити впізнавати їх за описом. Розвивати спостережливість, формувати уміння аналізувати, порівнювати.

Ігрові завдання: купити овочі чи фрукти.

Підготовка дітей до гри: вирощування овочів на городі, фруктів – у саду. Бесіда про овочі та фрукти.

Обладнання гри: овочі і фрукти чи їх муляжі, малюнки.

Правила гри: дошкільники діляться на „продавців” і „покупців”: перші загадують загадки, стежать за правильністю відгадок, їх порівнянням; другі – відгадують загадки, порівнюють їх. Перед порівнянням загадок дитина їх повторює.

Хід гри: вихователь пропонує дітям пограти в незвичайний супермаркет

„Фрукти та овочі”, де для покупки потрібні не гроші, а вміння правильно відгадувати і

порівнювати загадки. Дошкільники загадують і відгадують загадки, використовуючи відомі і вигадуючи свої. Потім діти порівнюють загадки про один і той самий овоч чи фрукт. До прикладу:

Була дитиною – не знала пелюшок, а старою стала – сто пелюшок мала (капуста)

Сидить вона на городі вся в латках (капуста).

Довгий, зелений, добрий, коли посолений. Добрий і сирий. Хто він такий? (огірок).

Зелене теля прив’язане мотузкою. Лежить на боці і зріє, товстіє (огірок).

Круглий, як куля, зелений, як трава. Червоний, як кров, солодкий, як мед(кавун)

Зелений, а не дуб, круглий, а не місяць, з хвостиком, а не миша (кавун).

Сиджу на дереві: кругла, як кулька, червона, як кров, смачна, як мед (вишня).

Червоний колір, кисло-солодкий смак, кам’яне серце, чому то так? (вишня).

Синій мундир, жовта підкладка, а в середині – солодко! (слива).

На сучках висять кулі, посиніли від жару (слива).

Використання пошукових дидактичних ігор із загадками викликало великий інтерес у дітей старшого дошкільного віку, сприяло активізації розвитку їхнього мислення, зокрема розвитку вміння порівнювати. Тому, на наш погляд, сучасним дошкільним навчальним закладам необхідно більш ефективно застосовувати даний підхід у розвитку мислення старших дошкільників. Перспективи подальших розробок у даному напрямі бачимо в дослідженні

нових шляхів рішення проблеми розумового розвитку дошкільників в умовах нових технологій навчання у дошкільному навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Веракса Н.Е.* Развитие предпосылок диалектического мышления в дошкольном возрасте//Вопр. психологии. – 1987. – №4. – С. 135-139.

2. *Ермакова Е.С.* Формирование гибкости мышления у дошкольников// Вопр. психологии. – 1999. – № 4. – С. 28-34.

3. *Крайг Г.* Психология развития. – СПб.: Питер, 2000. – 987 с.

4. *Левитес В.В.* Развитие логического мышления младших школьников на основе использования специальной системы заданий: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – Мурманск, 2006. – 17 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 4-9.

6. *Поддьяков А.Н.* Комбинаторное экспериментирование дошкольников с различными объектами// Вестник Моск. университета. – 1991. – № 4. – С. 34-41.

7. *Поддьяков Н.Н.* Творчество и саморазвитие детей дошкольного возраста: Концептуальный аспект. – Волгоград: Перемена, 1994. – С. 30-31.

8. *Сидорчук Т.А.* Система творческих заданий как средство формирования креативности на начальном этапе становления личности: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Москва, 1998. – 16 с.

9. *Сухомлинский В.А.* Избр. произв. В 5-ти томах. – Т. 3. Сердце отдаю детям/ Под ред. Н.М. Грищенко, К.: Рад. школа, 1980. – 719 с.

10. *Сухомлинский В.А.* Избр. произв.: В 5-ти томах. – Т. 4. Павлышская средняя школа/ Под ред. Н.М. Грищенко, К.: Рад. школа, 1980. – 670 с.

11. *Ширяева В.А.* Значение системного оператора в формировании основ логического мышления дошкольников// Психология и жизнь: Материалы юбилейной научно-практической конференции, посвященной 25-летию отделения психологии СГУ. Выпуск 2. – Саратов: Слово, 1996. – С. 100-102.

Подано до редакції 28.05.08

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены вопросы развития мышления детей в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского и воплощение его педагогических идей в развитии современной теории и практики дошкольного образования. Проанализированы последние исследования по данной проблеме. Раскрыта сущность понятия «развернутое сравнение», обоснована важность его формирования для развития умственных способностей ребенка. Выделены показатели сформированности умения сравнивать у детей старшего дошкольного возраста. Предлагается система поисковых дидактических игр с загадками для активизации развития мышления старших дошкольников.

SUMMARY

The article raises the questions of development of children's thinking in V.A. Suhomlynsky's pedagogical heritage and the ways of introducing his pedagogical ideas in development of modern theory and practice of preschool education. The author analyses the latest research on the given problem; discloses the essence of the concept "extensive comparison"; substantiates importance of its formation for development of child's mental abilities; determines the indices of development of senior preschoolers' ability to compare. The article suggests the system of searching didactic games with riddles meant for development of thinking of senior preschoolers.